

רבי יהודה אומר: אף היבשין כשרים בדיעבד.

ואמר רבי יהודה להוכיח את דבריו: מעשה

בבני כרכין שאינם דרים במקום פרדסים זא-ב ואין הדקלים מצויים להם, שהיו מורישין את לולביהן לבני כניהן. הרי שסברו שלולב היבש כשר, (28) שהרי ודאי לא היו לולביהם נשמרים בלחלוחיתם שנים כה רבות.

אמרו לו חכמים: משם ראייה? אין שעת הדחק ראייה. כי אפשר שלא עשו כן אלא לזכר בעלמא שלא תשכח תורת לולב מישראל. (29)

קתני מיהת, רבי יהודה אומר: אף יבשין כשרין.

תוסיף. [כלומר, למאן דאמר לולב אין צריך אגד אין האגד חלק מגוף המצוה, ולכן אף שהוא ממין אחר אינו עובר ב"בל תוסיף", כיון שאיסור בל תוסיף נאמר רק כאשר בא לקיים המצוה יותר ממה שציותה תורה, כגון חמשה חוטים בציצית. אבל בדברים שאינם מענין המצוה, לא שייך איסור בל תוסיף].

ובאתרוג מי בעי רבי יהודה הדר?

והתניא: ארבעת מינין שבלולב, כשם שאין פוחתין מהן — כך אין מוסיפין עליהן.

לא מצא אתרוג, לא יביא לא פריש [חבוש] ולא רמון ולא דבר אחר [להלן יתבאר מה חידוש יש בדין זה].

ארבעת המינים אלו הם כמושיין [שיבשו מעט אבל נותרה בהם מעט לחלוחית], כשרין. אבל יבשין — פסולין.

רבי יהודה לאוגדו משום הדר, אלא מחמת שלולב צריך אגד.

28. מכאן הוכיח הראב"ד את שיטתו שלולב היבש פסול כל שבעה, שאם לא כן מה ראייה מביא רבי יהודה מבני כרכין, שמא בשביל שאר ימי החג עשו כן, שאם לא ימצאו לולב ליום הראשון יצאו לכל הפחות ידי חובתם בשאר ימים.

והרמב"ן במלחמות דחה ראיתו, וכתב, שלא היתה ראית רבי יהודה מזה שהנחילום לבניהם, כי שמא הנחילום כדי לעשות מהן חבלים וקופות, אלא הוכיח מן היורשים עצמם שנטלו לולבים אלו ויצאו בהם ידי חובתם בחג, ונתבארו הדברים לעיל במשנה.

29. נחלקו הראשונים, האם כוונת הגמרא לומר

בלולב אבל באתרוג דברי הכל הדר בעינן, וצריך עיון, מדוע לא הקשו סתירה בעצם דברי רבי יהודה, שבברייתא הכשיר לולב יבש ומשמע שאין צריך הדר בלולב, ואילו במשנתנו הצריך בלולב שנפרדו עליו לאוגדו מלמעלה, ובפשטות הטעם משום הדר?!

וכתב לבאר, שהמקשן סבר שלעולם לדעת רבי יהודה בעינן הדר בין בלולב בין באתרוג, ומה שהכשיר רבי יהודה לולב היבש הוא משום שסבר כי אף יבש הדר הוא. אבל נפרדו עליו שאינו הדר פסול. אבל אחר ששמע דברי רבא המחלק בין אתרוג ללולב לענין יבש, למד דודאי יבש אינו הדר, שעל כן פסל רבי יהודה אתרוג היבש, וממילא מה שהכשיר לולב היבש הוא משום דלא בעינן הדר בלולב, ועל כן הקשה מדוע הצריך רבי יהודה בלולב שנפרדו עליו לאוגדו מלמעלה. ותירצו בגמרא, שלא הצריך

בבל תוסיף, הואיל והאי להודיה קאי והאי להודיה קאי [זה עומד לעצמו וזה עומד לעצמו], קא משמע לן, שאף כשלא אגדם יחד אם נטלם לשם מצוה עובר בבל תוסיף.⁽³⁰⁾

אמר מר: אם לא מצא אתרוג, לא יביא לא רמון ולא פריש ולא דבר אחר.

וקשה: פשיטא, מה חידוש הוא זה, הרי אתרוג חייבה תורה ולא מין אחר?

מבאר הגמרא: מהו דתימא: כשלא נודמן לו אתרוג לייתי אפילו שאר מינים כי היכי שלא תשכח תורת אתרוג, קא משמע לן שאין לעשות כן, משום דזימנין דנפיק חורבא מיניה, [לעיתים יכול הדבר לבא לידי

מאי לאו אף אאתרוג קאי, ונמצא איפוא שלא הצריך רבי יהודה דין הדר אפילו באתרוג?

דוחה הגמרא: לא, אלולב קאי, שבוה הכשיר רבי יהודה כשאינו הדר. אבל באתרוג מודה רבי יהודה דבעינן הדר כמו שנאמר בתורה.

אמר מר: ארבעת המינים כשם שאין פוחתין מהן כך אין מוסיפין עליהן.

מקשה הגמרא: פשיטא, הרי ודאי יש לנו לקיים ציווי התורה כמו שמפורש בה?

מבאר הגמרא: מהו דתימא: הואיל ואמר רבי יהודה לולב צריך אגד, אי מייתי מינא אחרינא ולא יאגדנו עם הלולב לא יעבור

ורק למאן דאמר לולב צריך אגד שגם האגד עצמו הוא חלק מן המצוה שייך לחייב על אגד משום בל תוסיף.

והוסיפו עוד: אף אם נטלו כדרך גדילתו אמרינן האי לחודיא קאי והאי לחודיא קאי למאן דאמר לולב אין צריך אגד, לענין שאין בזה משום "כל המוסיף גורע". והיינו, שבדין בל תוסיף נאמרו שני חלקים: א. עצם האיסור להוסיף במצוה פרטים מסוימים שלא נאמרו בתורה. ב. שאם הוסיף במצוה גרע, ואינו יוצא בה ידי חובתו. והגדר בזה הוא, שתפילין שיש בהם חמש פרשיות אינם נידונים כתפילין של ארבע פרשיות בתוספת פרשה אחת, אלא דבר אחר לגמרי הוא, ואין להן תורת תפילין, וכן הוא בשאר מצוות. ולענין זה אמרינן, שאם אין האגד חלק מן המצוה לא גרע בזה שהוסיף ונטל בידו מין נוסף, שכל אחד מהם עומד לבדו ואין המין החמישי מבטל את מהותם של ארבעת המינים שצוותה תורה.

שלולב יבש כשר בדיעבד ומברכים עליו בשעת הדחק, או שלולב היבש פסול אפילו דיעבד, אלא שבשעת הדחק היו נוטלים אותו שלא תשתכח תורת לולב מישראל, ועיין בזה בילקוט מפרשים.

30. ופירשו התוספות, דאף אם נטלו חוץ לאגד עובר ב"בל תוסיף". והקשו דהא קיימא לן לעיל לענין אגד של לולב, שאם אגדו במין אחר לדעת רבנן שלולב אין צריך אגד אינו עובר עליו בבל תוסיף, דהאי לחודיא קאי והאי לחודיא קאי, וכל שכן כשנטלו חוץ לאגד שלא יעבור עליו בבל תוסיף?!

ופירשו התוספות: שכאשר אגד את הלולב שלא במינו, למאן דאמר לולב אין צריך אגד אינו עובר עליו כיון שלא נטלו כדרך גדילתו, ואיסור בל תוסיף נאמר רק כאשר נטל את המין החמישי כצורת מצות נטילת שאר המינים שצריך ליטלם כדרך גדילתם כשראשם למעלה,

משום הדר, אלא משום דאתרוג הירוק לא נמר פירא, וכל שאינו פרי גמור אינו אתרוג.

מביאה הגמרא ראייה נוספת: תא שמע: שיעור אתרוג קטן, רבי מאיר אומר: כאגוז, רבי יהודה אומר: כביצה.

מאי לאו טעמו של רבי יהודה המצריך שיעור כה גדול משום דבעי רבי יהודה הדר באתרוג, וכמו שאמר רבא?

דוחה הגמרא: לא, אף כאן טעמו של רבי יהודה משום דכל עוד לא הגיע לשיעור זה אכתי לא נמר פירא.

תא שמע: ובאתרוג הגדול שיעורו הוא כדי שיאחזו שנים בידו אחת. אבל אתרוג שמחמת גודלו אי אפשר לאחוז שנים כמותו ביד אחת פסול, דברי רבי יהודה. רבי יוסי אומר: אפילו היה האתרוג כה גדול שצריך לאחוז אתרוג אחד בשתי ידיו הרי הוא כשר.

מאי טעמא דרבי יהודה הפוסל אתרוג גדול

טעות], דאף כאשר יוכל למצוא אתרוג אתי למסרך ולהביא מינים אלו למצות לולב.⁽³¹⁾

עתה שבה הגמרא לדרון, האם מודה רבי יהודה לחכמים באתרוג דבעינן הדר: תא שמע: אתרוג הישן שאבדה לחלוחיתו, פסול לפי שאינו הדר, ורבי יהודה מכשיר. הרי שאף באתרוג חלק רבי יהודה וסבר שאין צריך שיהיה הדר, ומסקינן: אכן תיובתא דרבא [שאמר מחלוקת כלולב אבל באתרוג דברי הכל הדר בעינן] תיובתא.⁽³²⁾

ומקשה הגמרא: וכי לא בעי רבי יהודה הדר באתרוג?

והא אנן תנן: אתרוג הירוק ככרתי⁽³³⁾ [מין ירק] רבי מאיר מכשיר, ורבי יהודה פוסל.

וסברה הגמרא: מאי טעמא דרבי יהודה הפוסל, לאו משום דבעי הדר, ואתרוג זה שנראה כבוטר אינו הדור?

דוחה הגמרא: לא, אין טעמו של רבי יהודה

יהודה אפילו באתרוג. והקשה הריטב"א: אם כן נמצא שכל המשניות המובאות בפרק זה הן דלא כרבי יהודה, שכן פסול נקטם ראשו ועלתה בו חזוית ועוד — פסולי הדר הן, ומדוע לא חלק שם רבי יהודה!?

וכתב הריטב"א, דלא התיר רבי יהודה אלא ביבש — שאין חסר בגידולו דבר ושמו עליו. אבל כל שאינו כברייתו וכגון שניקב וחסר או לא נגמרה גדילתו מודה רבי יהודה שפסול הוא.

33. התוספות בד"ה ירוק ככרתי האריכו לדרון מהו הגוון הפסול למצוה, האם ירוק כעשב, כחול הדומה לתכלת, כחלמון של ביצה או כמין שעה, עיין שם.

עוד כתבו התוספות: אתרוג הירוק ככרתי

31. כתב הרא"ש בשם הראב"ד: כשם שנוטלים לולב יבש בשעת הדחק כדי שלא תשתכח תורת לולב, כמו כן במקום שאין בנמצא אתרוגים או הדסים נוטל לולב לבדו, אף על פי שארבעת המינים שבלולב מעכבים זה את זה, כדי שלא תשתכח תורת לולב. ואין לחוש שמא יצא מזה חורבא שגם לשנים הבאות יטלו לולבים לבדן אף שיוכלו למצוא אתרוגים, כיון שארבעת המינים מפורשים בתורה ואין לחוש שמא יטעה, ורק אם יטול פריש וכדומה חששו בגמרא שמא יטעה ויהיה סבור שזהו פרי עץ הדר האמור בתורה, הואיל ולא פירשה התורה בהדיא מהו פרי זה.

32. למסקנת הגמרא, לא בעינן הדר לדעת רבי

הרבה, **לאו משום דבעי דדר** ואתרוג כה גדול אינו הדור?

דוחה הגמרא: **לא**, מעיקר הדין מודה רבי יהודה שאפילו היה האתרוג גדול הרבה הרי הוא כשר, אלא **כיון דאמר רבה**: סדר נטילת לולב הוא שיאחז **הלולב ביד ימין והאתרוג בשמאל**, **זימנין דמחלפי ליה**, שיאחז בטעות את הלולב בשמאלו והאתרוג בימינו, **וכדאתי לאפוכינהו** [כשיבא להופכם], הרי צריך לאחוז רגע אחד את שניהם בידו אחת, ואם יהיה האתרוג גדול יתר על המידה, יש לחוש שמא יפול מידו **ואתי לאיפסולי**.

נמצא איפוא למסקנת הגמרא, שלדעת רבי יהודה אף באתרוג לא בעינן דדר.

אם כן מקשה הגמרא: **ואלא לרבי יהודה הא** [הרי] **כתיב בפסוק "פרי עץ הדר"**!

מבארת הגמרא: סבר רבי יהודה, כי אין כוונת הכתוב להצריך אתרוג הדור למראה, אלא **הוא הדר** "הדר" שנאמר בתורה רצונו לומר: איזה הוא הפרי שנצטוונו ליטול, זה **הדר באילנו משנה לשנה**. כלומר, האתרוג בשונה משאר פירות אינו גדל בשנה אחת, אלא גידולו אורך מספר שנים, ומכאן למדו חכמים שרצון התורה לרמוז לנו שנקח אתרוג דוקא, אף שלא נתפרש הדבר בפסוק להדיא.⁽³⁴⁾

שנינו במשנה: **לולב של אשרה ושל עיר הנדחת פסול**.

ומקשה הגמרא: וכי לולב של אשרה פסול?

והאמר רבא: לולב של עבודה זרה, דהיינו ששימשו בו לעבודה זרה, כגון שכיבדו בו לפניה את הקרקע,⁽³⁵⁾ או שצורת עבודתו היא על ידי לולב, להעבירו בפניה⁽³⁶⁾

שאחר שיששה זמן מרובה בכלי יחזור למראה אתרוג — כשר הוא דודאי נגמר גידולו, שאם לא שנגמר גידולו על העץ לא היה חוזר למראה אתרוג בתלוש. ובפוסקים דנו, האם כוונתם להכשיר אתרוג זה גם בעודו ירוק או רק אחר שיששה בכלי ויצהיב, וראה הרחבת הדברים בילקוט מפרשים.

34. כן כתב רש"י, דמהכא שמעינן דאתרוג אמר קרא, שאין פרי אחר עושה כן. אבל הרא"ה כתב דמצינו פירות הרבה שאינם גדלים בעונה אחת אלא בשנים מספר, ואפילו הכי ידעינן ש"הדר" זהו אתרוג לפי שאתרוג שמו הדר, כמבואר בלשון התרגום [בראשית ב ט]: נחמד למראה — דמרגג למיחזי. וכן כתב הרמב"ן בהלכות לולב, ש"אתרוג" הוא שם הפרי בארמית, ו"הדר" בלשון הקודש. ולדבריהם נתפרש בפסוק להדיא שצריך ליטול

אתרוג, ודברי הגמרא כאן הן לרמוז בעלמא.

35. כתב הראב"ד בהלכות לולב: אשרה של נכרי שלקט ממנה ישראל לולב, אף שבעלמא לא אמרינן באשרה של נכרי "כתותי מכתת שיעוריה" כיון שיש לה ביטול, הכא לא יצא בו ידי חובתו, שאחר שלקטו זכה בו ישראל ושוב אין לה ביטול ואינה ראויה לכלום. אבל לולב שאינו גוף העבודה זרה, אלא עשוי לשמש בו לעבודה זרה, וכגון לכבד לפניה את הקרקע, אף אחר שזכה בו ישראל יש לו ביטול, שכן קיימא לן שכאשר מבטל הגוי את גוף העבודה זרה ממילא בטלים כל משמשיה, ולפיכך גם אחר שזכה בו ישראל לא חשבינן ליה ככתותי מכתת היות ועדיין ראוי הוא לביטול.

36. בספר הערות להגרי"ש אלישיב הקשה: הרי קיימא לן במסכת עבודה זרה דף נ א שתקרובת

באשירה של משה העומדת לשריפה, מדקתני: לולב של אשירה ושל עיר הנדחת, ומשמע, של אשירה דומיא דעיר הנדחת שדינה בשריפה, שנאמר [דברים יג יז]: "ואת כל שללה תקבוץ אל תוך רחובה ושרפת באש", שמע מינה.

שנינו במשנה: נקטם ראשו של לולב, פסול.

אמר רב הונא: לא שנו שפסול אלא בנקטם. אבל אם נסדק הלולב, דהיינו שנסדקו ראשי העלים, (39) כשר.

מקשה הגמרא: וכי לולב שנסדק כשר?

והתניא [הרי שנינו בבביתא]: לולב כפוף, שהיה ראשו כפוף כגמון כלפי מטה, (40)

וכדומה, לא יטול משום שמאוס הוא לגבוה, ואם נטל, כשר! מוכח אם כן, שלולב של עבודה זרה אינו פסול אלא לכתחילה. אבל בדיעבד אם נטלו יוצא בו ידי חובתו! (37)

מבאר הגמרא: הכא במשנה שפסלו לולב של אשירה אפילו דיעבד, באשרה דמשה עסקינן. כלומר, באותן אשירות שמצאו ישראל בזמן כניסתם לארץ, שעליהם נאמר [דברים יב ג]: "ואשריהם תשרפון באש", והרי לולב צריך שיעור [ארבעה טפחים], ושל אשירה אין בו שיעור, דכיון שעומד לשריפה, כתותי מיכתת שיעוריה. כלומר, רואין אותו כאילו נכתת ונידוק עד דק שאין בו שיעור כלל. (38)

ודיקא נמי שאכן פסול זה נאמר דוקא

מותרת לא אמרינן כתותי מכתת שיעוריה. ורבינו תם חולק ופירש, שאפילו עבודה זרה של נכרי קודם שביטלה אינו יוצא בה ידי חובתו.

39. רש"י פירש שנסדקו ראשי העלים. לעומת זאת הריטב"א כתב: פירוש, נסדק דומיא דנקטם דהיינו בעלה העליון בראשו. ונראה מדבריו שלהקל בא, שלא הכשירו רק כשנסדקו שאר העלים, אלא אפילו נסדק העלה האמצעי נמי כשר.

וכבר העירו האחרונים שאף רש"י מודה לזה, שהרי כתב להלן לב א ד"ה אמר רב פפא: "הא דקתני סדוק פסול, לאו כשנסדקו ראשי העלים או השרדה", הרי שאפילו בנסדקה השרדה הכשיר רש"י, וכל שכן בראש העלה העליון. ויש מן הראשונים שפסלו כשנסדקה השרדה, ויש שחילקו בין אם נסדק לאורכו או לרוחבו, וראה בהרחבה בילקוט מפרשים.

40. וכתב הטור [סימן תרמה על פי הרא"ש

עבודה זרה אין לה ביטול, ואם כן היאך יוצא ידי חובתו בלולב זה שהקריבו לפניו, הרי כתותי מכתת שיעוריה?! ועייין שם מה שתירץ.

37. ואף שלולב של אשירה אסור בהנאה מותר הוא לצאת בו ידי חובתו, דמצוות לאו להנות ניתנו, רש"י.

ובריטב"א הקשה: מדוע מותר לקיים מצוות בדבר האסור בהנאה, הרי נהנה הוא בכך שמקבל עליהן שכר בעולם הבא?! ותירץ, שהתורה אסרה רק הנאה שהיא מגוף הדבר. אבל כל שאין נהנה מגופו אלא שגורם לו רווח והנאה ממקום אחר לא אסרה תורה.

38. בתוספות ד"ה באשרה דמשה הוסיפו, שלא רק באשירה דמשה שדינה בשריפה אמרינן כתותי מכתת שיעוריה, אלא כל עבודה זרה שזכה בה ישראל דקיימא לן שאינה בטלה עולמית אין אדם יוצא בה ידי חובתו מטעם זה. אבל בעבודה זרה של נכרי שבידו לבטלה ותהיה